

Alfred Mensebach i jego kolekcja fotograficzna

Artur Michalak, Bogumił Rudawski

Alfred Mensebach znany jest przede wszystkim jako autor zdjęć dokumentujących burzenie Warszawy podczas Powstania Warszawskiego – jako członek *Technische Nothilfe* brał udział w niszczeniu polskiej stolicy. W okupowanej Polsce pojawił się jednak wcześniej, a od 1943 r. do końca wojny mieszkał w Lesznie w ówczesnym Kraju Warty, gdzie prowadził własną pracownię architektoniczną.

Alfred Emil Mensebach urodził się 21 maja 1905 r. w Bytowie (Bütow) na Pomorzu. W wieku ośmiu lat posłany został do szkoły w Kostrzynie nad Odrą (Küstrin), a po jej zakończeniu Alfred był przez trzy kolejne lata przyuczony do zawodu cieśli. W 1924 r., w wieku 19 lat, zdał egzamin czeladniczy. Jednocześnie podjął naukę w szkole budowlanej we Frankfurcie nad Odrą (Frankfurt an der Oder), którą ukończył w 1925 r. z oceną wyróżniającą. W tym samym roku został zatrudniony jako technik budowlany w Miejskim Urzędzie Budowlanym w Gorzowie Wielkopolskim (Landsberg an der Warthe), gdzie brał udział m.in. w przebudowie szpitala miejskiego oraz w innych inwestycjach budowlanych w mieście. W 1927 r. przyjęty został na Państwową Akademię Sztuki w Düsseldorfie. Kształcił się tu m.in. w zakresie architektury. Po dwóch latach, z powodu kłopotów finansowych był zmuszony przerwać studia. Od 1929 r. pracował kolejno w trzech biurach architektonicznych: w Barmen-Rittershausen (obecnie część Wuppertalu), we Wrocławiu (Breslau, 1930 r.) oraz w Gdańsku (Danzig, 1931 r.). Nigdzie jednak nie zagrzał dłużej miejsca. Prawdopodobnie te częste zmiany miejsca zamieszkania oraz pracy, a także

Redakcja:

Bogumił Rudawski

Korekta:

Hanna Różanek

Instytut Zachodni
im. Z. Wojciechowskiego

ul. Mostowa 27A
61-854 Poznań

tel. (+48) 61 85 27 691

izpozpl@iz.poznan.pl

www.iz.poznan.pl

brak stabilnych perspektyw zawodowych były jedną z przyczyn podjęcia przez Mensebacha decyzji o emigracji do Związku Sowieckiego. Pierwsze kilka lat pobytu tam było dla Mensebacha pod względem zawodowym czasem nader pomyślnym. Szybko znalazł zatrudnienie jako architekt w jednym z biur państwowego kombinatu przemysłowo-budowlanego „Promstroj”. Awansował nawet na stanowisko naczelnego architekta.

Gwałtowny zwrot w życiu Niemca nastąpił wiosną 1938 r. 4 kwietnia tego roku został on aresztowany przez NKWD pod zarzutem szpiegostwa i osadzony w moskiewskim więzieniu Butyrki. Najpewniej pod warunkiem współpracy z wywiadem sowieckim 2 maja 1940 r. Mensebach został zwolniony z więzienia i mógł wyjechać ze Związku Sowieckiego. Na nietypowo łagodne potraktowanie wpływ musiała mieć też współpraca III Rzeszy i ZSRR, przypieczętowana podpisaniem 23 sierpnia 1939 r. paktem Ribbentrop-Mołotow.

Po przekroczeniu granicy sowiecko-niemieckiej (w rejonie Brześcia nad Bugiem) trafił do więzienia w Lublinie, wówczas w Generalnym Gubernatorstwie (*Generalgouvernement*). Tam 17 maja 1940 r. został przesłuchany przez Policję Bezpieczeństwa i Służbę Bezpieczeństwa SS.

Po zwolnieniu z placówki policyjnej udał się tydzień później do Berlina (do swojego ojca), a w połowie czerwca 1940 r. wyjechał do Brunszwiku (Dolna Saksonia), w którym pozostał do końca marca 1941 r. W styczniu 1941 r. w Prezydium Policji w Brunszwiku złożył wniosek o ponowne przyznanie mu obywatelstwa niemieckiego (odebrano mu je wcześniej w związku z emigracją do ZSRR). Ze względu jednak na decyzję Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rzeszy z września 1939 r. o wstrzymaniu rozpatrywania w okresie wojny tego rodzaju wniosków, Mensebach nie otrzymał pozytywnej odpowiedzi. 28 stycznia 1941 r. został przyjęty do Izby Sztuk Pięknych Rzeszy, co umożliwiło mu podjęcie pracy zawodowej. Być może znalazł pracę w Brunszwiku, ale i tak wkrótce postanowił poszukać szczęścia na Wschodzie.

Od kwietnia 1941 r. Niemiec mieszkał w Poznaniu, ale po pół roku przeniósł się do Krotoszyń, gdzie mieszkał i pracował do wiosny 1943 r. Przeprowadził się wtedy do Leszna, gdzie zamieszkał i otworzył, przy

Bismarckstrasse (obecnie ul. Leszczyńskich) własną pracownię architektoniczną. W Lesznie pozostał do końca okupacji niemieckiej.

Jako architekt Mensebach brał udział w przynajmniej dwóch, niezrealizowanych, przedsięwzięciach architektonicznych. W 1941 r. przygotował plany nazistowskiej przebudowy Krotoszyna. Jego drugim projektem była budowa kompleksu szkół w miejscowości Soczewka, nad którym intensywnie pracował w 1943 i pierwszej połowie 1944 r.

Zlecenie na zaprojektowanie kompleksu szkół zawodowych (*Reichswerkschule*) w Soczewce, niewielkiej mazowieckiej wsi nad Wisłą, położonej na południe od Płocka, w okresie okupacji znajdującej się w *Warthegau*, Mensebach otrzymał jeszcze w 1942 r. Na lokalizację planowanego kompleksu wybrał nieczynną papiernię, która leżała nad brzegiem Wisły. Projekt założenia został przygotowany w duchu konserwatywnego stylu ojczyźnianego, z parterowymi budynkami, przykrytymi prostymi dachami. Projektowi towarzyszyły makiety, które Mensebach miał możliwość zaprezentowania w drugiej połowie kwietnia 1944 r. w Rogalinie (*Eichenhain*) podczas konkursu dla różnych grupy zawodowych zorganizowanego przez Niemiecki Front Pracy. W Rogalinie zresztą mieściła się szkoła *Hitlerjugend*. Inny tego rodzaju ośrodek otwarty został w Mikstacie pod Ostrzeszowem. W zbiorach fotograficznych Mensebacha znajduje się kilkanaście zdjęć z otwarcia szkoły w Mikstacie wykonanych przez współpracującego z nim fotografa. Być może założenie to miało być inspiracją dla jego innych projektów architektonicznych. Jeszcze w październiku 1944 r. Mensebach po raz ostatni odwiedził Soczewkę.

Na początku września 1944 r. Mensebach wraz z innymi członkami leszczyńskiego oddziału *Technische Nothilfe* przybył do ogarniętej powstaniem Warszawy. *Technische Nothilfe* brała udział w systematycznym niszczeniu polskiej stolicy. Działania TN przebiegały według jednolitego schematu – najpierw członkowie *Brandkommando* podpalali dom po domu, a w ślad za nim podążało *Sprengkommando*, które wysadzało w powietrze wybrane obiekty. Oddział TN, do którego należał Mensebach, działał w Warszawie przez blisko 40 dni, od 2 lub 3 września do 7 października 1944 r.

Mensebach miał ze sobą aparat fotograficzny i fotografował działania swoje i swoich kolegów. Architekt udokumentował wysadzenie przez *Technische Nothilfe* m.in. następujących obiektów: Zamku Królewskiego (8 września), budynku Warszawskiej Straży Ogniowej z czatownią przy ul. Chłodnej oraz jednej z pobliskich kamienic pod adresem Chłodna 19, kamienic przy Hali Mirowskiej i ul. Krochmalnej oraz kamienic i zabudowań fabrycznych przy ul. Wolskiej, w tym Fabryki Silników i Armatur Państwowych Zakładów Inżynierii i Zakładów Mechanicznych „Ursus”. Sfotografował ponadto zniszczenia innych zabudowań miasta, m.in. ruiny kamienic w pobliżu pl. Teatralnego, kamienic i miejskich pałaców przy pl. Zamkowym, ul. Podwale i Miodowej oraz przy Górczewskiej, pożary i wypalanie zabudowań przy ulicach Wolskiej i Skierniewickiej, a także pożar szop na terenie fabryki przy ul. Dworskiej.

Po powrocie do Leszna wstąpił w szeregi *Volkssturmu*, oddziałów obrony terytorialnej, które miały wzmacniać siły *Wehrmachtu*. 12 listopada 1944 r. odbywało się – podobnie jak w całej Rzeszy Niemieckiej – zaprzysiężenie volksszurmistów na Rynku w Lesznie. Mensebach znalazł się w grupie mężczyzn należących do tej formacji.

W Lesznie Niemiec pozostał do stycznia 1945 r. Mensebachowi i jego rodzinie udało się uciec przed nacierającą Armią Czerwoną. Rodzina osiedliła się w Lipsku, gdzie Mensebach zmarł rok później – 19 maja 1946 r.

W leszczyńskim mieszkaniu i pracowni architekt pozostawił obszerny zbiór zdjęć oraz kart dokumentacyjnych ze zdjęciami. Od maja 1943 r. tworzył on bowiem własne archiwum fotograficzne. Obecnie jesteśmy w stanie zidentyfikować ponad 1200 kart, które są ważnym źródłem do dziejów okupacji niemieckiej w Polsce.

*

Zdjęcia z archiwum Mensebacha zostały opublikowane w tomie XIX *Documenta Occupations* pt. „Nazista – architekt – fotograf. Fotografie z kolekcji Alfreda Mensebacha”. Zostały one uporządkowane tematycznie i przedstawiają niszczenie Warszawy w 1944 r., prace nad projektem kompleksu szkół w Soczewce, plany nazistowskiej przebudowy Krotoszyna, a także nazistowskie uroczystości w Kraju Warty, w tym otwarcie ośrodka *Hitlerjugend*

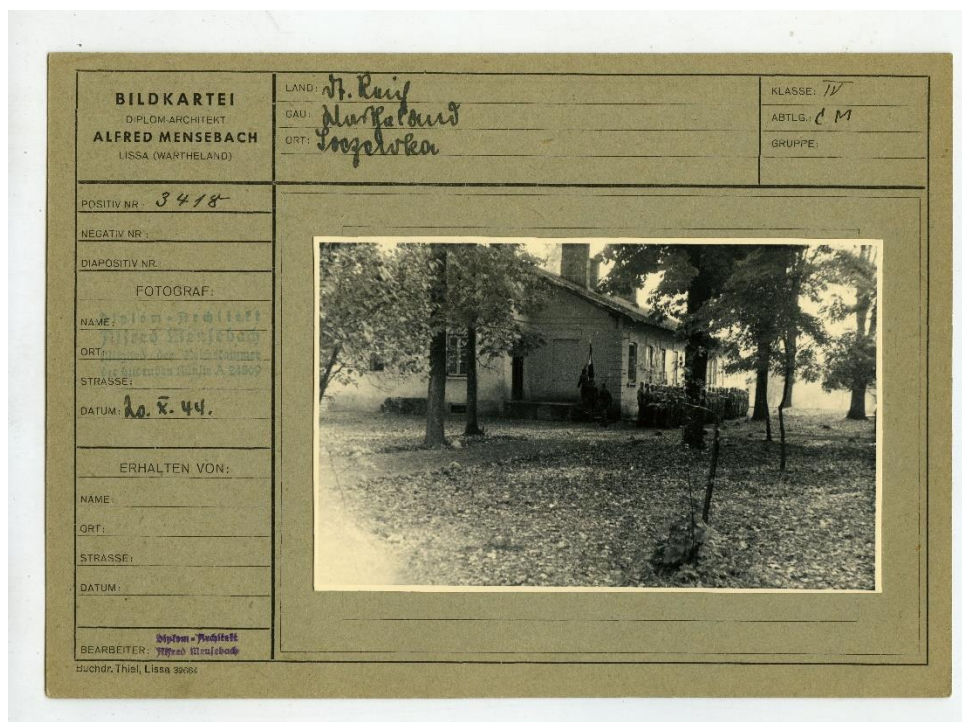
w Mikstacie oraz zaprzysiężenie Volksturm w Lesznie. W tomie opublikowanych zostało łącznie 113 fotografii. Poniżej przedstawiamy kilka z nich.

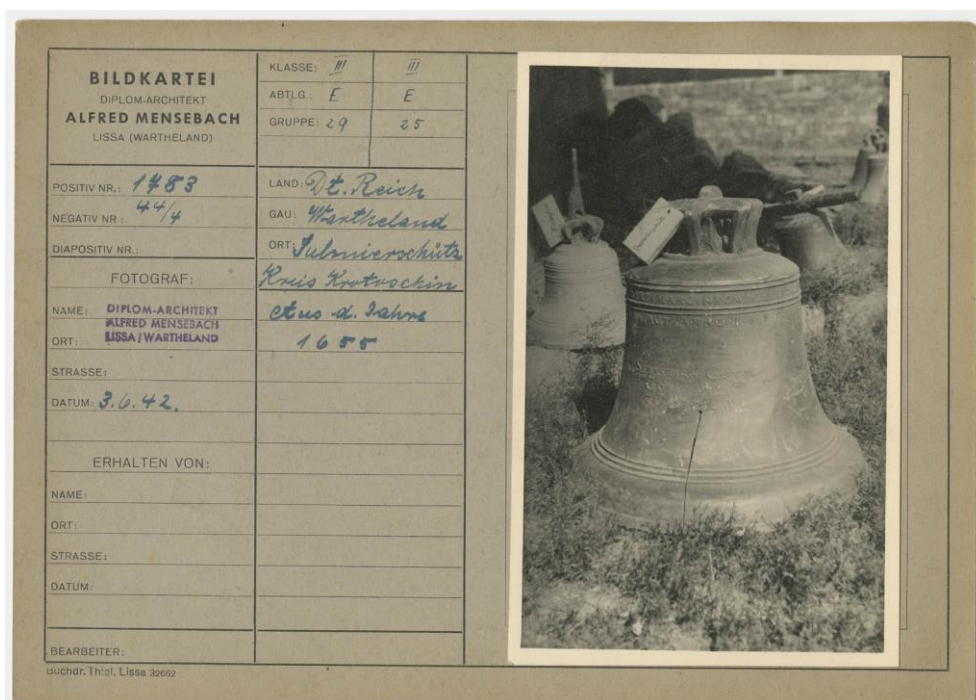
Fot. 1. Makieta z projektem Krotoszyna po planowanej nazistowskiej przebudowie. Jako projektant wskazany A. Mensebach. Źródło: Muzeum Okręgowe w Lesznie, nr inw. MLH 5085/67.

Fot. 2. A. Mensebach (oznaczony nr 6) prezentuje swój projekt kompleksu szkolnego w Soczewce. Rogalin, 24.04.1944 r. Źródło: Muzeum Okręgowe w Lesznie, nr inw. MLH 5085/91.

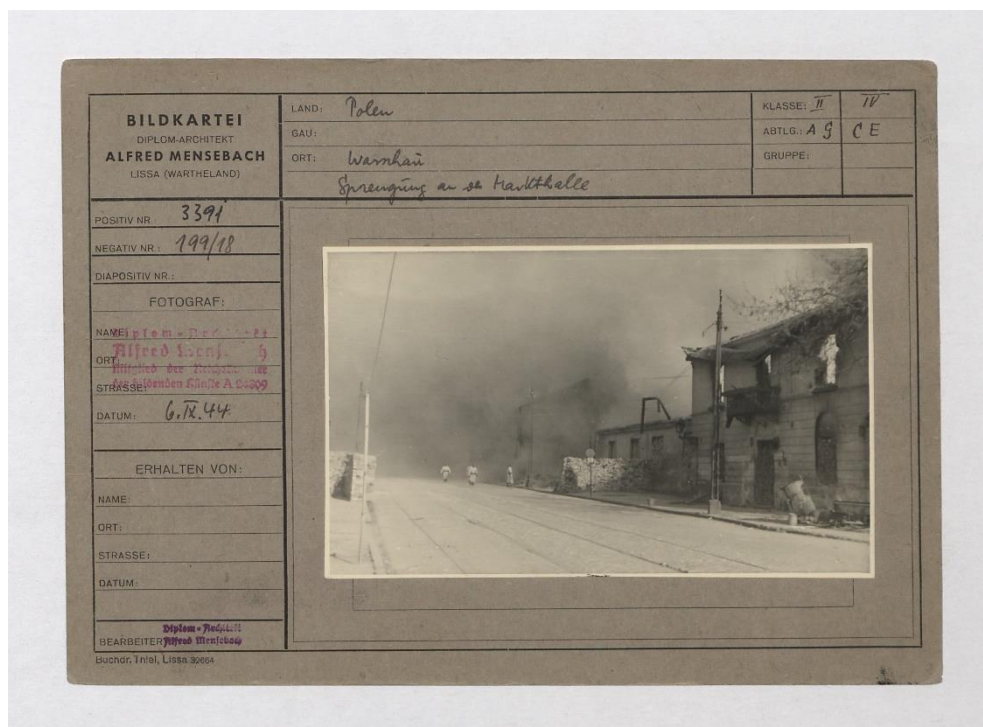
Fot. 3. Budowa umocnień w Soczewce w związku ze spodziewaną ofensywą Armii Czerwonej. Na zdjęciu członkowie Hitlerjugend. Soczewka, 20.10.1944 r. Źródło: Muzeum Okręgowe w Lesznie, nr inw. MLH 5047/14.

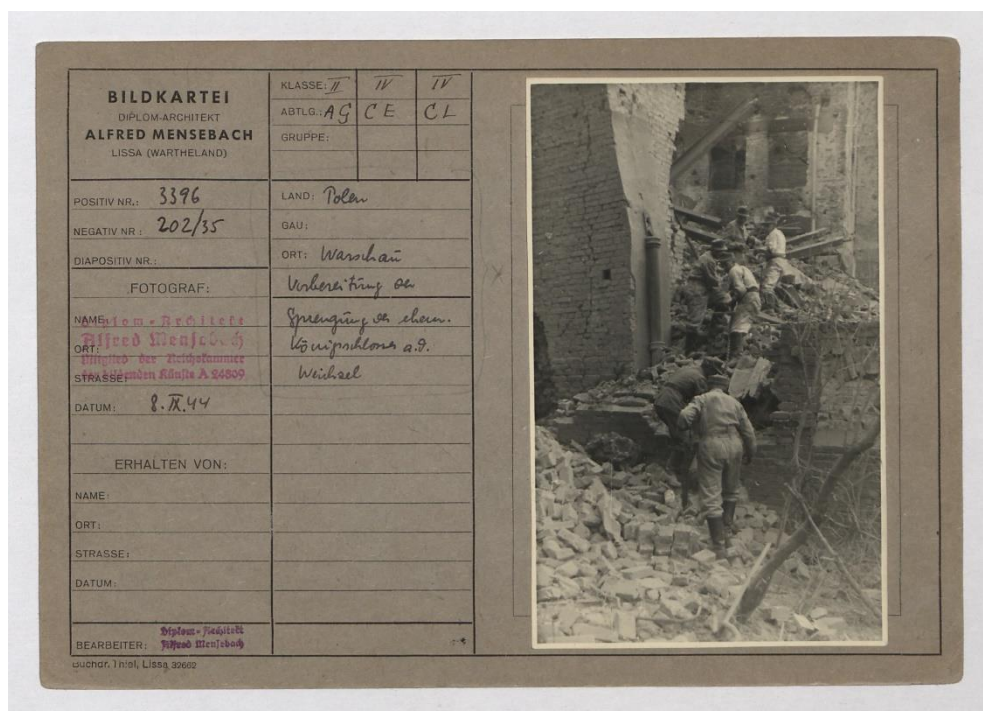
Fot. 4. Zdemontowane i przeznaczone do przetopienia dzwony kościelne. Sulmierzyce, 3.06.1944 r. Źródło: Muzeum Okręgowe w Lesznie, nr inw. MLH 5085/35.

BILDKARTEI DIPLOM-ARCHITEKT ALFRED MENSEBACH LISSA (WARTHELAND)		LAND: <i>D.R.</i> GAU: <i>Wartheland</i> ORT: <i>Mikstach</i> <i>gebäude, führungsbüro</i>	KLASSE: <i>XI</i> <i>V</i> <i>V</i> <i>XIV</i> ABTLG.: <i>S</i> <i>A0</i> <i>AN</i> GRUPPE: <i>199</i>
POSITIV NR.: <i>10573</i> NEGATIV NR.: DIAPOSITIV NR.: BEARBEITER: <i>S.M.</i>	<i>Einweihung appell</i>	FOTOGRAF: NAME: <i>S. Kneib</i> ORT: <i>Posen</i> STRASSE: DATUM: <i>20. IV. 44</i>	ERHALTEN VON: NAME: ORT: STRASSE: DATUM:
<small>Buchdr. Thiel, Lissa 41956</small>			

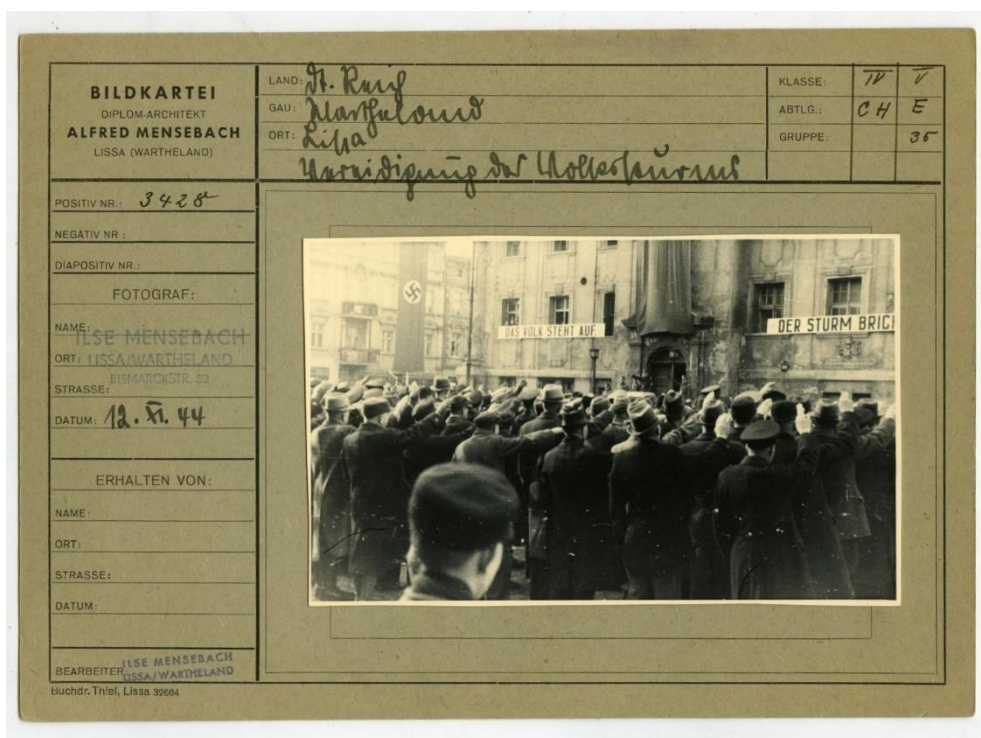
Fot. 5. Nazistowskie uroczystości otwarcia ośrodka *Hitlerjugend* w Mikstacie. 20.04.1944 r. Źródło: Muzeum Okręgowe w Lesznie, nr inw. MLH 5085/82.

Fot. 6. Technische Nothilfe in Warschau. Wyszadzanie w powietrze kamienicy przy ul. Chłodnej. W tle w białych kombinezonach widoczni funkcjonariusze TN. Źródło: Instytut Zachodni w Poznaniu, Dok. IV-112.

Fot. 7. Technische Nothilfe in Warschau. Podkładanie ładunków wybuchowych w zabudowaniach Zamku Królewskiego. Źródło: Instytut Zachodni w Poznaniu, Dok. IV-112.

Fot. 8. Zaprzysiężenie *Volkssturmu* w Lesznie 12.11.1944 r. W tle widoczny ratusz.
Źródło: Muzeum Okręgowe w Lesznie, nr inw. MLH 5047/5.

Artur Michalak – historyk, pracownik Muzeum Okręgowego w Lesznie, zajmuje się dziejami XIX- i XX-wiecznego Leszna.

Dr Bogumił Rudawski – pracownik Instytutu Zachodniego, historyk, zajmuje się dziejami okupacji niemieckiej w Polsce i II wojny światowej.